

Justyna Kajta*
Paula Pustułka**

Międzypokoleniowy przekaz wartości i wizji dobrego życia w rodzinie. Porównanie perspektyw młodych dorosłych i ich rodziców

Intergenerational transmission of values and visions of a good life in families. Comparing the perspectives of young adults and their parents

Polycrisis reality has introduced a novel context for examining the evolving values and daily functioning of individuals and families. By juxtaposing the visions of a good life and values of two family generations, the article investigates what young Poles and their parents consider to be important in their lives. The article begins with a literature review dedicated to intergenerational transmission of values and conceptual framings of “good life.” Drawing on data from 70 interviews (involving 35 family dyads) conducted in 2021, the empirical analysis focuses on five primary categories that emerged from the participants’ narratives regarding “good life” and values, namely: health, self-identity, family and friends, material and financial well-being, and the social contract. The article contributes to identifying the degree of intergenerational similarities and differences, as well as the crucial role of family in transmitting values and shaping visions of a good life.

DOI	https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2023.26
Słowa kluczowe	pokolenia, dobre życie, wartości, młodzi dorośli, rodzina, przekaz międzypokoleniowy
Keywords	generations, good life, values, young adults, family, intergenerational transmission
O autorkach	* doktor nauk społecznych, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet SWPS w Warszawie • ✉ jkajta@swps.edu.pl • https://orcid.org/0000-0002-2428-8876 ** doktor hab., prof. USWPS, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet SWPS w Warszawie • ✉ ppustulka@swps.edu.pl • https://orcid.org/0000-0001-6679-0365

Artykuł został udostępniony na licencji Creative Commons – Uznanie Autorstwa 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL).

Wstęp

Polikryzysowa rzeczywistość ostatnich lat – obejmująca m.in. globalną pandemię, zmiany klimatyczne i wojnę w Ukrainie – stanowi nowy kontekst społecznego funkcjonowania jednostek i rodzin. Warunki te sprawiają, że „musimy pożegnać się z pozostałościami po modernistycznej opowieści o społeczno-ekonomicznym postępie”¹. Szczególnie więc dziś warto – za R. Inglehartem² – przyglądać się temu, jakie systemy wartości dominują w społeczeństwie w warunkach ciągłych kryzysów i niepewności. Mając jednak na uwadze szeroki zakres możliwych pytań

1 D. Henig, D.M. Knight, *Polycrisis: Prompts for an Emerging Worldview*, „Anthropology Today” 2023, t. 39, nr 2, s. 3, <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12793>.

2 R. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton–New York 1997.

o hierarchię preferowanych wartości i ich przemiany na przestrzeni lat, w niniejszym tekście zaproponowano spojrzenie na wartości przez pryzmat dwóch zawężających ujęć.

Po pierwsze, przy uwzględnieniu w rozważaniach szerszego kontekstu relacji między kryzysową zmianą społeczną a wartościami, w artykule skoncentrowano się na zyskujących w ostatnim czasie na uwadze socjologicznych dyskusjach o wizjach dobrego życia³. Badacze i badaczki debatujący nad wpływem makrokontekstów, w tym kryzysów, na wizje dobrego życia i ich osiągalność zastanawiają się nad relacjami dobrego życia i dobrego społeczeństwa. Analizują także, jakie komponenty są dla dobrego życia kluczowe. Przykładowo E.F. Fischer⁴ koncentruje się na dobrostanie, A. Etzioni⁵ – na przynależności do wspólnoty, dla H. Rosy⁶ warunkiem dobrego życia jest rezonans, czyli relacja ze sobą i światem dookoła, a P. Donati⁷ podkreśla znaczenie relacji społecznych, w tym zaangażowania w życie społeczne.

Po drugie, przedmiotem zainteresowania są także ewentualne różnice w wartościach i wizjach dobrego życia w zależności od czasu i pokolenia. Jak podkreśla K. Wałęcka-Matyja⁸, proces transmisji międzypokoleniowej pozostaje w naukach społecznych terminem dość nieostrym. Uznawany jest jednak za jeden z komponentów socjalizacji⁹ i jak piszą J. Min i współpracownicy – generalnie dotyczy zakresu utrzymywania się podobieństwa postaw, przekonań i wzorów zachowań obserwowanych u członków tej samej rodziny na przestrzeni pokoleń¹⁰. Rodziny, w których dzieci wchodzi w dorosłość w obecnej – kryzysowej – rzeczywistości, to szczególne pole badań relacji między trwałością międzypokoleniowej transmisji a makrokontekstami wpływającymi na osiągalność dobrego życia. Jest to znaczące zwłaszcza w świetle badań nad tzw. opóźnieniem (ang. *lag*)¹¹ przekazu, które oznacza, że potencjalnie niewidoczne czy utajone elementy międzypokoleniowej transmisji mogą się ujawniać u dzieci w momentach przełomowych biograficznie (np. wchodzenie w dorosłość, wejście w związek małżeński) czy w przełomowych okolicznościach historycznych (np. wojna, kryzys ekonomiczny)¹².

3 Zob. A. Horolets, *Alternatywne wizje dobrego życia. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne” 2023, nr 1(248), s. 5–30, <https://doi.org/10.24425/sts.2023.144832>.

4 E.F. Fischer, *The Good Life. Aspiration, Dignity, and the Anthropology of Wellbeing*, University of California Press, Stanford 2014.

5 A. Etzioni, *Happiness is the Wrong Metric. A Liberal Communitarian Response to Populism*, Springer, Cham 2018.

6 H. Rosa, *Przyspieszenie, wyobcowanie, rezonans*, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2020.

7 P. Donati, *The Good Life as a Sharing of Relational Goods*, „Relational Social Work” 2017, t. 1, nr 2, s. 5–25, <https://doi.org/10.14605/RSW121701>.

8 K. Wałęcka-Matyja, *Family, Material and Worldview Values and the Process of Intergenerational Transmission*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2020, t. 49, nr 1, s. 53–66, <https://doi.org/10.34766/fetr.v49i1.1046>.

9 Por. T. Dohmen, A. Falk, D. Huffman, U. Sunde, *The Intergenerational Transmission of Risk and Trust Attitudes*, „The Review of Economic Studies” 2012, t. 79, nr 2, s. 645–677, <https://doi.org/10.1093/restud/rdr027>.

10 J. Min, M. Silverstein, J.P. Lendon, *Intergenerational Transmission of Values over the Family Life Course*, „Advances in Life Course Research” 2012, t. 17, nr 3, s. 112–120, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2012.05.001>.

11 Por. M. Cunningham, *Parental Influences on the Gendered Division of Housework*, „American Sociological Review” 2001, t. 66, nr 2, s. 184–203, <https://doi.org/10.2307/2657414>.

12 G. Elder, *Children of the Great Depression*, Routledge, London 2018.

W tekście przyjęto założenia paradygmatu interpretacyjnego, a transmisję wizji dobrego życia prześledzono w analizie 35 diad¹³ obejmujących młodą osobę dorosłą i jednego z jej rodziców. Dzięki temu możemy poznać rzadko analizowaną do tej pory w polskich badaniach perspektywę osób tworzących relację rodzic – dorosłe dziecko. Osoby badane znajdują się na różnych etapach cyklu życia¹⁴ i – co za tym idzie – ich wchodzenie w dorosłość zachodzi(ło) w ramach różnych makrokontekstów. Dodatkowo, choć doświadczenia pandemii nie stanowią przedmiotu niniejszego tekstu, czas COVID-19 jest istotnym tłem prowadzonych badań¹⁵ i analiz prezentowanych w niniejszym opracowaniu. Dzięki wykorzystaniu koncepcyjnej ramy dobrego życia, wartości i transferu międzypokoleniowego w rodzinie „z kryzysem w tle” w artykule odpowiedziano na dwa główne pytania: 1) „Wokół jakich kategorii młodzi dorośli i ich rodzice konstruują swoje opowieści o tym, co oznacza dla nich dobre życie i co jest dla nich w życiu ważne?” oraz 2) „Na ile podobne lub różne są te wizje w obrębie międzypokoleniowych diad?”.

Wartości i ich transfer a wizje dobrego życia w erze kryzysów

Wartości oznaczają zazwyczaj zbiór norm, ideałów i celów, które ostatecznie tworzą ramy społecznych postaw i systemów przekonań¹⁶. W artykule rozpatrzono wartości w dwóch głównych kontekstach. Po pierwsze, przedmiotem zainteresowania jest powiązanie wartości (które jednostki i grupy nabywają w procesach instytucjonalno-socjalizacyjnych) z makropoziomem państwa/społeczeństwa i przemianami społeczno-politycznymi¹⁷. Po drugie, wartości analizowano w odniesieniu do przekazu odbywającego się w rodzinach, gdzie transfer dotyczy wiedzy oraz doświadczeń życiowych i zachodzi przez codzienne, ustrukturyzowane i efemeryczne praktyki rodzicielskie¹⁸. Co ważne, jak wskazuje E. Hałas¹⁹, obszary te nie są rozłączne, przekaz międzypokoleniowy w rodzinach jest bowiem osadzony w szerszym społeczeństwie i odnosi się – w sposób kontestujący bądź umacniający – do dominującego systemu aksjonormatywnego.

W przypadku makrosocjalnego poziomu konceptualizacji wartości i ich zmian w czasie ważnym tłem podjętych rozważań jest wspomniana już koncepcja R. Ingleharta przejścia społeczeństw rozwiniętych krajów kapitalistycznych: a) od wartości tradycyjnych do wartości świe-

13 Diada jest najmniejszą – składającą się z dwóch osób – grupą społeczną. Zob. G. Simmel, *Struktury proste. Liczba elementów jako jedyny wyznacznik ich wzajemnych stosunków* [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Nomos, Kraków 2007, s. 88–99.

14 Warto wspomnieć o koncepcji biegu życia, zgodnie z którą człowiek rozwija się przez całe życie, a na związane z tym procesy mają wpływ m.in. podmiotowość jednostki, czas i miejsce, w których jednostka funkcjonuje, oraz relacje społeczne, w których uczestniczy. Zob. G. Elder, *op. cit.*

15 P. Pustulka *et al.*, *Transitions to Adulthood during COVID-19: Background and Early Findings from the ULTRAGEN Project*, „Youth Working Papers” 2021, nr 4.

16 F. Znaniecki, *Should Sociologists be also Philosophers of Values?*, „Sociology and Social Research” 1952, s. 70–84.

17 R. Inglehart, *op. cit.*

18 *Between Generations: Family Models, Myths and Memories*, red. D. Bertaux, P. Thompson, Oxford University Press, Oxford 1993.

19 E. Hałas, *Znaczenia i wartości społeczne: o socjologii Floriana Znanieckiego*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1991.

ckoracyjnych oraz b) od wartości materialistycznych do wartości postmaterialistycznych. Istniejące badania sondażowe na temat systemu wartości i sensu życia Polek i Polaków sygnalizują współistnienie porządków wymienianych przez R. Ingleharta. Można zauważyć, że na przestrzeni lat najważniejsze kategorie stanowiące sens życia uległy wśród Polek i Polaków bardzo dużym zmianom²⁰ – zarówno w 1997, jak i 2017 r. na szczycie hierarchii wartości znalazły się rodzina, zdrowie, praca i pieniądze. Co ważne, o ile pozycja rodziny pozostaje niezmienna (ponad 50% wskazań), o tyle znaczenie zdrowia wzrosło, a pracy i pieniędzy – zmalało. Zmniejszyło się też znaczenie wartości egzystencjalnych (godne życie, pogoda ducha), moralnych (dobroć, pomaganie innym), a jednocześnie wzrosło tych dotyczących życia społecznego (spokój, porządek, sprawiedliwość, przyjaźń). Kilka zmian pokazują też dane z Europejskiego Sondażu Wartości (EVS) (1990–2017), które – podobnie jak badania Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) – wskazują na malejące znaczenie w życiu pracy, ale też religii, przy rosnącym znaczeniu czasu wolnego oraz relacji z przyjaciółmi i ze znajomymi²¹. Warto zauważyć, że zmiany w deklarowanych hierarchiach wartości mogą zależeć nie tylko od ogólnych procesów społeczno-politycznych, lecz także od konkretnego momentu badania oraz sposobu formułowania i zadawania pytań. Przykładowo w większości dostępnych polskich badań rodzina znajduje się na pierwszym miejscu w odpowiedziach na pytanie o najważniejsze wartości w życiu²², ale w czasie pandemii równie dużo wskazań – w pytaniu otwartym, bez kafeterii, czyli listy możliwych odpowiedzi – uzyskało zdrowie²³.

W tekście szczególną uwagę poświęcono koncepcji dobrego życia. Przyjęto założenie, że kategoria ta – w większym stopniu niż pytanie o wartości – łączy sferę aksjonormatywną z codziennością. Tym samym może lepiej „osadzać” opowieści o tym, co jest w życiu ważne, w codziennej rzeczywistości. W analizie kategorii dobrego życia kluczowe jest wzięcie pod uwagę dwóch kwestii.

Po pierwsze, dobre życie ma wymiar zarówno indywidualny, jak i kolektywny. Oba te wymiary i to, co powstaje w przestrzeni pomiędzy nimi, są poddawane analizie m.in. w socjologii relacyjnej²⁴. Dobre życie jednostki jest tutaj rozumiane jako wytwarzane „poprzez interakcje i włączenie relacji z innymi w obraz tego, czym jest dobre życie”²⁵. Na poziomie indywidualnym dobre życie można rozumieć jako zaspokojenie (fizycznych, psychicznych i społecznych) potrzeb, które pozwala na skupienie się również na innych ważnych dla jednostki celach/wartościach (np. duchowość, kontemplacja). Co ważne, dobre życie nie musi być tożsame z życiem szczęśliwym, jeśli szczęście (ang. *happiness*) będzie się definiować jako emocję krótkotrwałą. Większe znaczenie ma kategoria zadowolenia (ang. *contentment*) rozumianego jako długotrwały proces

20 M. Feliksiak, *Sens życia wczoraj i dziś*, „Komunikat z Badań CBOS” 2017, nr 41, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_041_17.PDF [dostęp: 7 września 2023 r.].

21 M. Marody et al., *Społeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019, s. 22.

22 R. Boguszewski, *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, „Komunikat z Badań CBOS” 2019, nr 22, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_022_19.PDF [dostęp: 7 września 2023 r.].

23 B. Badora, *Wartości w czasach zarazy*, „Komunikat z Badań CBOS” 2020, nr 160, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_160_20.PDF.

24 P. Donati, *op. cit.*

25 A. Horolets, *op. cit.*, s. 15.

nabywania samoświadomości i nawiązywania dobrej relacji ze sobą²⁶. Na świadomość siebie zwraca też uwagę w swojej koncepcji H. Rosa, który pisze, że „[p]oczucie sensu – świadomość, dokąd się zmierza i na czym polega dobre, sensowne życie – jest ludziom niezbędne, by mogli działać”²⁷. Choć H. Rosa koncentruje się przede wszystkim na jednostce i rezonansie, który jest jej niezbędny do osiągnięcia dobrego życia, to rezonans ten może się pojawić tylko przez wchodzenie w relacje ze światem i otwarcie na to, co to spotkanie przyniesie²⁸. Nawiązuje więc do poziomu wspólnotowego (kolektywnego), w którym nabierają znaczenia relacje z innymi – zarówno te rodzinne i przyjacielskie, jak i te związane z szerszą wspólnotą²⁹.

Po drugie, znaczenie mają czas i kontekst, w jakich wizje dobrego życia są wyobrażane i realizowane. Odzwierciedla to zresztą relację jednostka – wspólnota, która łączy czas biograficzny (doświadczenia danej jednostki i jej rodziny) oraz czas historyczny (uwarunkowania społeczne, polityczne, ekonomiczne) z dominującymi w danym momencie reżimami i wizjami dobrego życia. Czas historyczny odnosi się także do wspomnianych wcześniej kryzysów, które mogą wpływać zarówno na codzienne możliwości i orientacje życiowe jednostek, jak i na dominujące wizje dobrego życia³⁰ wytwarzane na poziomie kolektywnym.

Przez koncentrację na transmisji międzypokoleniowej jest możliwa pogłębiona analiza wizji dobrego życia i ich kolektywnego wymiaru. Z jednej strony rodzina jest grupą relatywnie niewielką, z drugiej zaś odgrywa kluczową rolę w socjalizacji, co konsekwentnie potwierdzają badania wskazujące, że wartości dzieci są silnie związane z wartościami ich rodziców³¹. Jednocześnie H. Monk³² przestrzega przed fetyszyzacją transferu międzypokoleniowego, która pomija szerszą zmianę społeczną i idącą za nią zmianę wartości wśród młodych ludzi. Podkreśla się, że wartości powszechnie akceptowane przez dane społeczeństwo w czasach, w których badane rodziny żyją, są najłatwiejsze do przekazania³³. Analogicznie wartości uznawane za „nowe” – chociażby indywidualizm czy równość płci – mogą napotykać opór i być różnie włączane do transmisji bądź z niej wyłączone.

Nadal relatywnie niewiele badań poświęcono trwałości efektów socjalizacyjnych w cyklach i biegu życia jednostek i rodzin. Wiemy co prawda, że już od okresu adolescencji grupy rówieśnicze zyskują na znaczeniu jako agenci socjalizacji³⁴ i można zaobserwować osłabienie

26 J. McKenzie, *Happiness vs Contentment? A Case for a Sociology of the Good Life*, „Journal for the Theory of Social Behaviour” 2016, t. 46, nr 3, s. 252–267.

27 H. Rosa, *op. cit.*, s. 79.

28 *Ibidem*, s. 204.

29 P. Donati, *op. cit.*

30 *Ibidem*.

31 Por. J. Min, M. Silverstein, J.P. Lendon, *op. cit.*

32 H. Monk, *Australian Intergenerational Families Valuing the Great Outdoors: A Tapestry of Children's Cultural Learning through Specific Parenting Practices [w:] Parents and Caregivers Across Cultures: Positive Development from Infancy Through Adulthood*, red. B.K. Ashdown, A.N. Faherty, Springer, Cham 2020, s. 283–297.

33 U. Schönplflug, *Intergenerational Transmission of Values: The Role of Transmission Belts*, „Journal of Cross-cultural Psychology” 2001, t. 32, nr 2, s. 174–185, <https://doi.org/10.1177/0022022101032002005>.

34 A. Popyk, P. Pustulka, A. Trąbka, *Theorizing Belonging of Migrant Children and Youth at a Meso-Level*, „Studia Migracyjne. Przegląd polonijny” 2019, t. 45, nr 1, s. 235–255, <https://doi.org/10.4467/25444972smpp.19.011.10261>.

wpływu rodzicielskiego na wartości uznawane w młodości za ważne³⁵. Ten upływ czasu nabiera jednak nowego znaczenia, gdy badania koncentrują się na transmisji międzypokoleniowej w perspektywie kolejnych faz biegu życia. Kluczowe jest tu wspomniane we wprowadzeniu pojęcie socjalizacyjnego „opóźnienia” między okresem socjalizacji dzieci a pojawieniem się u nich określonych wartości, stąd „wczesna socjalizacja jest zmaksymalizowana przez coś w rodzaju efektu uśpiania”³⁶. Wejście w dorosłość, jak pisze W.R. Heinz, jest często związane ze wzmocnionym myśleniem o orientacji aksjonormatywnej i biograficznymi poszukiwaniami³⁷, zatem może „aktywować” uśpione wartości wynikające z socjalizacji międzypokoleniowej i wcześniejszych relacji rodzinnych. Wchodzenie w nowe role po opuszczeniu domu rodzinnego – np. przez małżeństwo czy zostanie rodzicem – rewitalizuje zasadność pytania o to, czy wartości młodych dorosłych nadal są zgodne z wartościami ich rodziców, czy może są rozbieżne³⁸, zwłaszcza gdy w tle toczą się makrostrukturalne kryzysy. Przez porównawczą analizę wywiadów z młodymi dorosłymi i ich rodzicami w artykule skoncentrowano się na tym, czy i jakie podobieństwa oraz różnice można dostrzec w ich wizjach dobrego życia.

Metodologia

W artykule zaprezentowano analizy danych pochodzących z projektu badawczego ULTRAGEN „Wchodzenie w dorosłość w czasach ultraniepewności. Międzypokoleniowa teoria rozedrganych tranzycji”³⁹. Analizowany materiał empiryczny obejmuje indywidualne wywiady pogłębione zrealizowane w ramach pierwszej fali międzypokoleniowego oraz wieloperspektywicznego⁴⁰ jakościowego badania podłużnego⁴¹. W projekcie, który rozpoczął się w czasie pandemii (2021), analizie jest poddawany wpływ kryzysów społecznych na wchodzenie w dorosłość.

Podczas pierwszej fali badania jakościowego (maj–listopad 2021) zebrano 70 wywiadów z członkami 35 rodzin. Osobno rozmawiano z młodymi dorosłymi (w wieku od 18 do 35 lat; N = 35) i jednym rodzicem każdego z nich (N = 35). Rekrutacja uczestników opierała się na celowym doborze jakościowym i uwzględniała kilka kryteriów. W przypadku młodych dorosłych kluczowe były: zamieszkiwanie w większym mieście, płeć, wykształcenie i wiek. Przyjęcie szerokiego ujęcia kategorii młodych dorosłych (18–35 lat) zapewniające porównywalną reprezentację osób z młodszych (18–25 lat) i starszych (26–35 lat) kohort wiekowych pozwoliło na uwzględnienie

35 Por. W. Wrzesień, *Czy pokoleniowość nam się nie przydarzy? Kilka uwag o współczesnej polskiej młodzieży*, „Nauka” 2007, nr 3, s. 131–151.

36 J. Min, M. Silverstein, J.P. Lendon, *op. cit.*, s. 116.

37 W.R. Heinz, *Youth Transitions in an Age of Uncertainty* [w:] *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, red. A. Furlong, Routledge, London 2009, s. 3–13.

38 U. Schönplflug, *op. cit.*

39 Projekt ULTRAGEN uzyskał finansowanie z Narodowego Centrum Nauki (nr grantu: 2020/37/B/HS6/01685) i jest realizowany na Uniwersytecie SWPS.

40 S. Vogl, E.M. Schmidt, U. Zartler, *Triangulating Perspectives: Ontology and Epistemology in the Analysis of Qualitative Multiple Perspective Interviews*, „International Journal of Social Research Methodology” 2019, t. 22, nr 6, s. 611–624, <https://doi.org/10.1080/13645579.2019.1630901>.

41 B. Neale, *Qualitative Longitudinal Research*, Bloomsbury Publishing, London 2020.

możliwych różnic wynikających z różnych etapów wchodzenia w dorosłość. Kryteria monitorowane w przypadku rodziców obejmowały płeć i status społeczno-ekonomiczny. Wśród młodych dorosłych (pokolenie G2) rozmówcami było 16 mężczyzn, 18 kobiet i jedna osoba niebinarna. Średnia wieku wynosiła 24,2 roku. W przypadku rodziców w badaniu wzięło udział 21 matek oraz 14 ojców, a średnia wieku w tym pokoleniu wyniosła 50,7 roku. Szczegółowe dane społeczno-demograficzne dotyczące wieku, płci oraz sytuacji zawodowej i edukacyjnej rozmówców i rozmówczyń znajdują się w aneksie na końcu tekstu.

W scenariuszu wywiadu zawarto m.in. pytania o doświadczenia wchodzenia w dorosłość (w tym ścieżki edukacyjne i zawodowe, wyprowadzki z domu rodzinnego), doświadczenia związane z pandemią, plany na przyszłość, obawy życiowe, definiowanie dorosłości, wartości i praktyki. W tekście skupiono się przede wszystkim na odpowiedziach na pytania o definicję dobrego życia („Co to znaczy mieć dobre życie?”) oraz o wartości ważne w życiu („Jakie wartości są dla Ciebie w życiu ważne?”, „Jakimi wartościami kierujesz się w życiu?”). Wszystkie wywiady zostały nagrane, przetranskrybowane oraz zanonimizowane. Kodowanie transkrypcji odbywało się zespołowo z wykorzystaniem oprogramowania MAXQDA. Analiza danych przebiegała w duchu paradygmatu interpretacyjnego. Początkowo dane były kodowane indukcyjnie – opracowane na tym etapie drzewo kodowe stanowiło punkt wyjścia dla analizy pozostałego materiału.

Niniejszy tekst dotyczy przede wszystkim dobrego życia oraz wartości ważnych dla rozmówców i rozmówczyń, więc zaprezentowana analiza tematyczna⁴² obejmuje głównie kody związane z tymi wątkami. Pozwoliło to zidentyfikować i opisać główne kategorie, wokół których badani i badane definiują dobre życie i ważne dla nich wartości. Podejście porównawcze (międzypokoleniowe na poziomie ogólnym oraz rodzinnym) umożliwiło bliższe przyjrzenie się podobieństwom i różnicom pomiędzy pokoleniem młodych dorosłych i ich rodziców. Po uwzględnieniu tego, że wątków związanych z dobrym życiem i wartościami nie można analizować w oderwaniu od całościowych doświadczeń danej jednostki lub diady, przy prezentacji poszczególnych par i ich wypowiedzi przywołano kontekstowe informacje (w tym to, jak pandemia wpłynęła na ich codzienność), które mogą umożliwiać lepszą interpretację wypowiedzi.

To, co w życiu ważne: młodzi dorośli i ich rodzice o dobrym życiu i wartościach

Analiza zgromadzonego materiału pokazuje przede wszystkim znaczną spójność kategorii, wokół których młodzi dorośli i ich rodzice konstruują wizję dobrego życia, oraz zbieżność wartości, jakimi kierują się w życiu. Po dostrzeżeniu jednak pewnych różnic w sposobach odpowiadania na pytania o dobre życie oraz o wartości ważne w życiu w tabeli 1 osobno zaprezentowano liczbowe zestawienie najczęściej pojawiających się kategorii odpowiadających poszczególnym pytaniom. W zestawieniu tym uwzględniono porównanie odpowiedzi młodych dorosłych (G2) oraz ich rodziców (G1).

⁴² V. Braun, V. Clarke, *Thematic Analysis: A Practical Guide*, SAGE, London 2022.

Tabela 1. Zestawienie najważniejszych komponentów dobrego życia i ważnych wartości życiowych z uwzględnieniem pokolenia

	Rodzice (G1)	Młodzi dorośli (G2)
Dobre życie		
zdrowie	13	5
relacja ze sobą, spełnianie się, wolność	19	18
relacja z bliskimi	18	13
bezpieczeństwo materialne	14	18
Wartości ważne w życiu / jakimi kierują się w życiu		
niekrzywdzenie innych / pomoc dla innych / empatia / szacunek	14	16
uczciwość / szczerowość w relacjach z innymi	14	11
rodzina, miłość, przyjaźń	10	12
życie w zgodzie ze sobą / realizowanie swoich marzeń / zaspokajanie potrzeb, wolność, spokój	6	9

Źródło: opracowanie własne.

W toku analizy ostatecznie wyróżniono pięć dominujących kategorii, w odniesieniu do których osoby biorące udział w wywiadach opowiadały o dobrym życiu i systemie wartości. Należą do nich: 1) zdrowie własne i bliskich; 2) „ja”, czyli wizja życia w zgodzie ze sobą; 3) rodzina i przyjaciele, czyli wizja dobrego życia ujmowana przez pryzmat bliskich relacji; 4) bezpieczeństwo materialno-ekonomiczne oraz 5) umowa społeczna dotycząca szerszych wzorów życia społecznego. W kolejnej części tekstu poszczególne kategorie są omówione i zilustrowane cytatami, co pozwala na pokazanie towarzyszących im najbardziej typowych narracji.

Zdrowie

W porównaniu z pozostałymi kategoriami zdrowie jest tą, której częstotliwość występowania najbardziej różnicuje badane pokolenia. Z jednej strony nadawanie dużego znaczenia zdrowiu w systemie wartości może być wynikiem specyficznego czasu kryzysu pandemii⁴³. Z drugiej, jak pokazują badania⁴⁴, znaczenie to wzrasta wraz z wiekiem i to rodzice młodych dorosłych częściej zwracają uwagę na to, że stanowi ono fundamentalny komponent dobrego życia. Odnoszą się oni zarówno do własnego zdrowia, jak i do zdrowia swoich bliskich.

Mieć dobre życie to tak, być zdrowym, nie chorować, żeby wszyscy dookoła byli zdrowi. To jest taki slogan, no, dobre życie. Na pewno dobrym życiem nazwę, jeśli będę widział, że moja rodzina się rozwija i czuje się bezpieczna i jest zdrowa. Samo to będzie powodowało, że ja mam dobre życie. (Antoni, 56 lat)

⁴³ B. Badora, *op. cit.*

⁴⁴ M. Feliksiak, *op. cit.*

Badanym zdrowie jawi się jako pewna podstawa oraz baza dobrego życia „w ogóle” i jest warunkiem niezbędnym do dyskusowania o innych jego komponentach. Jak wskazują niektóre osoby, bez zdrowia niemożliwe jest cieszenie się innymi aspektami życia, a „jak się jest zdrowym, to wtedy wszystko inne się udaje” (Dorota, 43 lata).

Jeśli weźmiemy pod uwagę pary rodzinne, to w porównaniu z pozostałymi kategoriami w przypadku zdrowia nie pojawia się wiele zbieżności wskazujących na transmisję międzypokoleniową. Jeśli obie osoby z badanej pary wspominają o zdrowiu, to odnoszą się do jego różnych aspektów: zdrowia fizycznego i dobrostanu psychicznego. Nie ma jednak prostej zależności, że pokolenie młodych dorosłych koncentruje się na psychice, a rodziców – na zdrowiu fizycznym. Przykładowo Magda (20 lat) zwraca uwagę na istotność (ogólnego) zdrowia jako elementu dobrego życia („oczywiście, żeby było też zdrowie, bo to jest najważniejsze”), a jej ojciec, Witold (46 lat), większą wagę przykładą do stanu psychicznego („Jak psychicznie człowiek się odnie, to się wszystko sypie”). Z kolei Zofia (29 lat) przyznaje, że bardzo ważne jest dla niej dążenie do „osiągnięcia dobrostanu zdrowia fizycznego oraz dobrego samopoczucia psychicznego”, podczas gdy jej mama, Hanna (56 lat), stwierdza, że wcześniejsze doświadczenie choroby i pandemii pogarszającej sytuację służby zdrowia w Polsce napawa ją przede wszystkim obawami o ewentualne problemy ze zdrowiem fizycznym, bo „z resztą sytuacji człowiek jest w stanie sobie poradzić; kiedy ma siły, kiedy jest zdrowy, to myślę, że w większości przypadków jest w stanie sobie z innymi rzeczami poradzić”.

Ja: życie w zgodzie ze sobą

O ile omówione powyżej zdrowie to fundament dobrego życia, na który badani zasadniczo nie mają wpływu, o tyle biograficzne sprawstwo pojawia się nieco wyraźniej w kolejnej kategorii, która obejmuje wizję dobrego życia sprzężone z samoświadomością „ja” i biograficzną refleksją nad spełnieniem. Większe podobieństwa międzypokoleniowe mogą świadczyć o liczniejszych rodzinnych przekazach w tym obszarze. W narracjach pojawiają się wątki związane z ogólnym zadowoleniem: z samorealizacją, wolnością do życia po swojemu, ze spokojem w głowie i z samoakceptacją. Obecność tych elementów jest widoczna m.in. w przypadku Malkolma i jego syna Wojtka.

Ja od życia nie oczekuję fajerwerków. Fajnie by było zwiedzić cały świat [...], ale są to takie marzenia na przyszłość. Na tę chwilę uważam, że **dopóki nikt nie każe mi robić tego, czego nie chcę robić, i czuję się bezpieczny i wolny, to jest mi dobrze.** (Malkolm, 45 lat)

Chyba to jest **takie życie, że z samym sobą się czujesz dobrze, że nie masz myśli, że mogłeś zrobić gorzej, lepiej czy inaczej.** Dobre życie to jest takie, że **jest się pogodzonym z tym, co się zrobiło,** nawet jeśli się zrobiło źle [...], żeby nie żyć przeszłością, tym, co się działo, tylko teraźniejszością i przyszłością. (Wojtek, 19 lat)

To, co jeszcze charakteryzuje obszar „ja”, to metarefleksje opowiadające się za zwyczajnością życia i „wystarczająco dobrym” życiem. „Złoty środek” czy „balans” są obecne m.in. w narracjach Marka i jego matki Izabeli, którzy ogólnie podzielają minimalizm w swoich orientacjach życiowych.

Dobre życie to takie bez jakichś negatywnych elementów. Bez bólu, bez cierpienia, bez czegokolwiek, co czyni je niedobrym, czyli **mi do dobrego życia nie potrzeba jakichś konkretnych pozytywnych aspektów, wystarczy mi, żeby ono było zupełnie znośne** bez czegoś, co czyni je niedobrym. (Marek, 25 lat)

Dla mnie dobre życie? To jest życie zgodne z własnymi potrzebami i predyspozycjami. Są ludzie, dla których dobre życie to życie pełne przygód i niespodzianek. Dla mnie dobre życie jest w innym kierunku. [...] **Dobre życie to jest po prostu życie.** (Izabela, 50 lat)

Mimo międzypokoleniowych podobieństw w omawianym obszarze są też obserwowane różnice dotyczące perspektywy czasowej osiągnięcia dobrego życia. Młodzi dorośli (zwłaszcza ci z młodszej kohorty wiekowej: 18–25 lat) częściej dobre życie definiują przez odniesienia do swojej teraźniejszości i jednocześnie tego, jak wyobrażają sobie dobre życie w przyszłości. Wiąże się to z przejściowymi etapami, w jakich się znajdują, gdy wchodzą w dorosłość, kiedy ich „ja” nie jest jeszcze do końca ukonstytuowane. Badani rodzice mają z kolei tendencję do wskazywania przeszłych zdarzeń, które sprawiły, że zarówno ich wizje własnej tożsamości, jak i ich wizja dobrego życia są takie, a nie inne. Różnica ta wybrzmiewa na przykład w wypowiedziach Poli i jej matki Doroty. Pomimo że obie mówią o braku dużych problemów i stwierdzają, że są swoim obecnym życiem ukontentowane, relacje między dobrym życiem a troskami są interpretowane przez pryzmat doświadczeń „ja” *versus* ich braku w danej biografii.

[Dobre życie] to chyba **takie moje życie**, tak mi się wydaje, gdzie jakby **nie wszystko się dostaje od razu**, bo to chyba nie jest dobre życie, **jak ktoś dostaje wszystko na początek, to potem chyba ma już tylko gorsze życie. To takie życie, nad którym się panuje.** Może mogą wystąpić takie różne sytuacje, chociażby że ja nigdy nie zakładałam, że jak będę miała 27 lat, to umrze mój ojciec [...], ale z tym można sobie jakoś poradzić. [...] Nie wiem, gdzie ja to słyszałam, ale bardzo mi się to podoba, że **90% problemów się nigdy nie rozwiązuje, a 10% rozwiązuje się samych.** (Dorota, 43 lata)

[Dobre życie to] takie **szczęśliwe życie**, że jest się zadowolonym. Że nie ma czegoś takiego, że się nienawidzi swojej pracy albo nienawidzę swoich dzieci czy męża. Takie, że jest się zadowolonym. [...] teraz jestem zadowolona. [...] Tak ogólnie **dobrze mi się żyje** [...], **układa mi się ogólnie w życiu.** Mieszkam w ładnym miejscu, bo u nas na osiedlu jest ładnie, więc jestem zadowolona. (Pola, 19 lat)

Pola, która nie doświadczyła znacznych kryzysów biograficznych, jest usatysfakcjonowana terażniejszą, spokojną codziennością, do pewnego stopnia gwarantowaną – ze względu na zamieszkiwanie z rodzicami – przez rodzinne zasoby. Jej matka z kolei łączy terażniejsze dobre życie z (osiągniętym) poczuciem kontroli i tym, w jaki sposób potrafiła zapanować nad biograficznymi kryzysami, które pojawiały się na różnych etapach jej życia. Jednocześnie warto zauważyć, że obie rozmówczynie wyrażają zaniepokojenie sytuacją społeczno-gospodarczą i obawiają się tego, jak może wyglądać przyszłość (kraju i ich własna).

Rodzina i przyjaciele

Bliskie relacje również stanowią istotny element systemu aksjonormatywnego badanych. Zebrane narracje są zresztą spójne z badaniami sondażowymi, w których rodzina zazwyczaj pojawia się na szczycie hierarchii wartości w polskim społeczeństwie.

Wartość to **na pewno rodzina**. Dla mnie jest ważna. **To jest najważniejsze**. Żeby **utrzymywać kontakty, żyć dobrze ze sobą**. (Jacek, 51 lat)

Dla mnie, można powiedzieć, najważniejsza jest rodzina. Zawsze byłem taki prorodzinny, można powiedzieć, **i ja bym zrobił wszystko dla mojej rodziny**, także to jest dla mnie najważniejsze właśnie. Taka **miłość, zaufanie**. (Eryk, 23 lata)

Wypowiedzi Eryka i Jacka wskazują na wyraźny transfer wartości rodzinnych z ojca na syna, przy czym jakościowe spojrzenie na diady umożliwia także pogłębioną eksplorację znaczeń kryjących się za wagą relacji i rodzinności w wizjach dobrego życia. Inaczej niż w pytaniach o wartości, w których „rodzina” zdaje się kategorią „domyślną” i niekiedy jest poddawana pogłębionej refleksji, w narracjach o dobrym życiu można dostrzec bardziej relacyjne i interakcyjne podejście do bliskości. W wizjach dobrego życia rzadko zawierały się takie elementy, jak posiadanie małżonka; częściej (zwłaszcza w młodszym pokoleniu) pojawiały się odniesienia do miłości, partnerstwa i intymności, którym towarzyszą pozytywne emocje.

Dobre życie? Przede wszystkim **żyjemy z kimś, kogo kochamy, kto ma wspólne cele, mamy wspólne pragnienia i widzimy się nie tylko dzisiaj, ale za większą ilość lat razem**. To jest powiązane. (Borys, 29 lat)

Dobre życie to jest takie życie szczęśliwe, radosne, gdzie **jest rodzina, gdzie wszędzie się wszystko dobrze układa** [...]. **Szczęście dla mnie to jest taka uśmiechnięta rodzina**, w zdrowiu, każdemu się wszystko układa, każdy ma gdzie mieszkać. (Marzena, 55 lat)

Międzypokoleniowe różnice w relacyjnych wizjach dobrego życia są symptomatyczne dla szerszej zmiany społecznej, czyli mniejszego przywiązania młodych pokoleń do instytucji małżeństwa, przy jednocześnie wysokich oczekiwaniach względem spełnienia w (niekiedy)

sformalizowanej) relacji z drugą osobą. Widzimy to w narracjach Anny (49 lat) i Mieszka. Matka wskazuje, że wartości w życiu powinny być „takie jak w związku”, podczas gdy syn będący singlem zupełnie inaczej postrzega wartość relacji i koncentruje się na przyjaźni.

Na pewno **przyjaciele**. Na swoim przykładzie, mam wąskie grono, bo jest to naprawdę parę osób, ale każdego mogę nazwać przyjacielem, a to jest teraz w tych czasach słowo dość puste. [...] Więc przyjaźń jest bardzo wartościowa, ale z odpowiednimi ludźmi, [...]. I **jeżeli ma się przyjaciół, to ma się już bardzo dużo**. (Mieszko, 28 lat)

Podobnie jak w przypadku kategorii „ja” poza zmianą społeczną czynnikiem różnicującym jest także moment w biegu życia. Badani rodzice – 40- i 50-latkowie – opierają się na wartościach rodzinnych w swoich wizjach życia już przeżytego, często nawiązują do relacji z drugim rodzicem badanej córki / badanego syna. Nie jest zaskakujące, że jakość tego związku wyraźnie wpływa na te oceny.

Choć zasadniczo występuje silna transmisja rozumienia dobrego życia przez pryzmat poważnego, trwałego związku i doświadczenia rodzicielstwa, to pokolenie rodziców częściej mówi o rodzinie jako skonkretyzowanym (mikro)kolektywie i wskazuje przede wszystkim na to, co oni mogą zaoferować swoim bliskim – partner(k)om i dzieciom. Ich dorosłe dzieci opisują relacje na zdecydowanie wyższym poziomie abstrakcji, gdyż zwykle nie mają jeszcze swoich dzieci, a ich dotychczasowe związki niekoniecznie były poważne czy długotrwałe. Wypowiedzi młodych oscylują więc między aspiracją do stałości, uniwersalności i bezpieczeństwa czerpanego z rodziny a centralizowaniem giddensowsko rozumianych więzi intymnych jako kontraktualnych „czystych relacji”⁴⁵, którym przypisują konkretne elementy.

Szacunek, tolerancja, akceptacja, miłość, szczęście. Sądzę, że w obecnych czasach najwięcej jest potrzebne tej akceptacji, tolerancji, ale też dobrych związków, relacji z ludźmi; moralność, ale z drugiej strony też otwartość. (Dominik, 22 lata, syn Beaty)

Można zauważyć, że w pokoleniu młodych dorosłych relacyjna wizja dobrego życia łączy się bardziej z refleksją na temat zrozumienia i wzajemności: nie tylko „dawanie” i wspieranie innych, lecz także otrzymywanie tego od najbliższych. Warto też zauważyć, że w przypadku wszystkich rozmówców i rozmówczyń sieci rodzinne i przyjacielskie jawią się jako te dające wsparcie w takich sytuacjach, jak pandemia i związane z nią życiowe wyzwania emocjonalne oraz ekonomiczne (utrata dochodów, zmiana mieszkania). Nie można jednak jednoznacznie stwierdzić, na ile doświadczenia relacyjne w kryzysach wpływają na priorytetyzację rodziny i przyjaciół w wizjach dobrego życia.

⁴⁵ A. Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford University Press, Stanford 1992.

Bezpieczeństwo ekonomiczno-materialne

Zarówno młodzi dorośli, jak i ich rodzice konstruują definicje dobrego życia wokół bezpieczeństwa ekonomiczno-materialnego. Tak jak zdrowie stanowi ono podstawę, która pozwala poczuć się w życiu stabilnie i funkcjonować swobodniej niż „od dziesiątego do dziesiątego”.

Podobnie jak w przypadku obszaru „ja” w obu pokoleniach dominuje przekonanie, że kluczowe jest posiadanie „w sam raz”, a nadmiarowe gromadzenie pieniędzy i dóbr nie ma sensu. Warto jednak zauważyć, że w zależności od sytuacji poziom „w sam raz” może być różnie definiowany. W przypadku Kai i jej syna Szymona wyznacznikiem spokoju są środki zapewniające zaspokojenie codziennych potrzeb i możliwość oszczędzania.

Dla mnie dobre życie to [...] jest jednak to bezpieczeństwo, stabilizacja i taka równowaga. Równowaga i spokój. Mówię, **ja nie jestem osobą, która musi mieć dużo, ale [...] zawsze muszę mieć zaplecze finansowe, bo to mi też daje stabilność psychiczną. [...] to nie musi być zaplecze bardzo duże, to nie muszą być miliony na koncie, ale to zawsze muszą być pieniądze, które ja zawsze muszę mieć [...] odłożone na koncie czy coś takiego.** (Kaja, 44 lata)

To właśnie ta **wyższa klasa średnia**, gdzie ma się takie mieszkanie nie za duże, nie za małe, takie w sam raz. Wszystko, żeby było w sam raz. **Pieniądzy też, żeby nie było w nadmiarze, ale żeby mieć na tyle pieniędzy, żeby się nie martwić o sprawy finansowe.** Taka **stabilność i bezpieczeństwo to jest dla mnie dobre życie. Bez zmartwień finansowych.** (Szymon, 23 lata)

W analizie definiowania dobrego życia ważne wydaje się zwracanie uwagi na sytuacyjność i kontekstowość. W momencie wywiadu Szymon mieszka z matką, a niezależność mieszkaniowa jest przez niego opisywana jako wyzwanie (finansowe i psychologiczne). Można więc wnioskować, że w porównaniu z matką definicja dobrego życia prezentowana przez narratora jest pewną projekcją, a nie opisem stanu, który już sam osiągnął. Różnice w etapie życia widać też w przypadku Manuely i jej córki Adeli. W obu wywiadach wyzwania ekonomiczne są ważnymi liniami narracyjnymi i w obu przypadkach bezpieczeństwo finansowe stanowi składową dobrego życia.

Dobre życie, czyli po prostu być szczęśliwym. **Wszystko mieć tak, jak trzeba**, czyli po prostu mieć dobrą rodzinę, **finanse żeby były**, zdrowie – najważniejsze też zdrowie, bo jak zdrowia nie ma, to też nie ma niczego. (Manuela, 47 lat)

Dla mnie dobre życie to jest, jak ma się... ile teraz trzeba patrzeć na pieniądze, no bo w sumie właściwie teraz dobre życie na tym polega, że jak ma się pieniędzy, żeby było na wszystko i żeby móc sobie też gdzieś wyjechać chociaż minimum raz w roku na wakacje, [...] żeby było tak, **że nie musimy biedować, że żyjemy od dziesiątego do dziesiątego i musimy zapisywać wydatki, żeby nam wystarczyło do końca miesiąca na zakupy,**

że nie możemy nic już w tym miesiącu kupić oprócz jedzenia. Że zostaje nam ponad to i nie musimy się o te pieniądze martwić. (Adela, 26 lat)

Powyższe wypowiedzi pokazują, że o ile dla matki finanse są jednym z elementów dobrego życia, o tyle dla Adeli są one kluczowe. Na podstawie doświadczenia obu kobiet można wnioskować, że Manuela osiągnęła już pewien stan stabilizacji życiowej – ma własne mieszkanie i stałą pracę. Pomimo trudnych doświadczeń relacyjnych i wyzwań ekonomicznych stara się też wspierać finansowo swoje dzieci. Z kolei Adela jest w procesie budowania swojego życia w nowym mieszkaniu z partnerem i dzieckiem, a w tle pojawia się historia pogarszających się w czasie pandemii warunków pracy i obaw o możliwą utratę obecnego stanowiska. Przykład Adeli wskazuje też na potencjalną relację między pandemią a sytuacją materialną – we wszystkich przypadkach, w których pandemia pogorszyła zawodową i finansową sytuację rozmówców i rozmówczyń, pojawiają się podobne wątki – bezpieczeństwo ekonomiczne jest opisywane jako kluczowe dla „normalnego”, „spokojnego” i „godnego” życia.

Wizje dobrego życia i tego, co się na nie składa, mają charakter procesualny i ulegają w ciągu życia przemianom oraz weryfikacjom. Dobrze oddaje to kolejna para: Ilona i jej córka Kamila. Odwołująca się do własnych doświadczeń bycia zdradzoną przez męża Ilona (52 lata) bardziej sceptycznie odnosi się do swojego wcześniejszego idealistycznego podejścia do życia. Obecnie dobre życie jest według niej zbudowane na dwóch filarach: dobrych relacjach z bliskimi oraz bezpieczeństwie finansowym. Jej córka Kamila wydaje się przechodzić odwrotną metamorfozę – większą wagę przywiązuje do relacji z bliskimi oraz poczucia spełnienia i szczęścia, a minimalizuje (wcześniej istotniejsze) znaczenie zabezpieczenia finansowego.

Jeszcze parę miesięcy temu bardziej stawiałam na to, że dobrze byłoby mieć zapewniony jakiś byt. Ale w sumie aktualnie nie uważam, żeby pieniądze były ważne jakoś szczególnie, nawet jakbym została na takim pałapie, jak jestem teraz, czyli mam tylko kieszonkowe. W sensie że zawsze bym mogła wydać te pieniądze na te rzeczy, które lubię, czyli mogę sobie gdzieś tam kupić to azjatyckie jedzenie, mogę sobie czasem gdzieś wyjść, mogę sobie czasami kupić coś, co mi się podoba, jakąś nową książkę, jakiś nowy gadżet. A nie muszę mieć jakoś specjalnie wysokich zarobków. (Kamila, 21 lat)

Co ważne, Kamila mieszka z mamą oraz jej partnerem i – w przeciwieństwie do Ilony – jej wchodzenie w dorosłość zachodzi z dużym wsparciem ze strony rodziny i bez poczucia niedoborów. Potrzeby ekonomiczne, o jakich wspomina badana, są raczej terażniejsze, odpowiadają jej obecnemu spędzaniu wolnego czasu. Wszystkie przywołane przykłady pokazują więc, że transfer wizji dobrego życia w obszarze materialnym jest mocno zapośredniczony przez strukturalne czynniki determinujące sytuację rodziny w danym czasie.

Umowa społeczna: relacje ze społeczeństwem

W wizjach dobrego życia prezentowanych przez rozmówców i rozmówczynie pojawia się zakorzenienie w relacjach i wspólnotach, ale są to przede wszystkim wspólnoty rodzinne i przyjacielskie. Mimo że pandemia, a przynajmniej jej początkowe etapy, mogła mobilizować solidarnościowe praktyki społeczne⁴⁶ i wzmacniać ich znaczenie w życiu, rozmówcy i rozmówczynie rzadko włączają szersze relacje społeczne czy zaangażowanie społeczno-polityczne w trzon tego, co tworzy dobre życie. Co ciekawe, nawiązania do pozarodzinnych relacji społecznych pojawiają się, kiedy te same osoby pytane są o to, jakimi wartościami kierują się w życiu. W odpowiedziach na to pytanie dominują moralne aspekty wyznaczające relacje z innymi ludźmi: uczciwość, tolerancyjność, niekrzywdzenie innych ludzi, pomaganie innym ludziom, nienaruszanie czyjejs wolności. Przykładowo, w przypadku Edmunda i jego syna Igora widać wyraźny transfer wartości: obaj w podobny sposób podkreślają kluczowość bycia pomocnym innym osobom i bycia uczciwym wobec nich.

Żeby drugiemu krzywdy nie robić. Żeby, wie pani, **tak zostałem z domu wychowany przez matkę, żeby nikt nie płakał przeze mnie, być po prostu uczciwym, sprawiedliwym** i tyle, nic więcej, to są proste rzeczy. (Edmund, 55 lat)

Jeżeli chodzi o takie codzienne postępowanie, to staram się **być w porządku do ludzi i traktować ich tak, jakbym sam chciał być traktowany**. To jest, myślę, taka główna zasada, na której się już parę razy przejechałem, bo nie zawsze każdy te same wartości prezentuje. (Igor, 31 lat)

Podobny stopień spójności widać w przypadku innej pary: zarówno Irena, jak i jej córka Ela wskazują na kierowanie się w życiu empatią i niekrzywdzeniem innych.

Żeby nikomu nie wyrządzić krzywdy, myślę, że to jest taka naczelną moją zasadą, w sensie żeby dać żyć innym, w sensie tak, jak oni chcą, ale oczywiście pod warunkiem, że to nie robi krzywdy innym osobom. No i to jest chyba naczelną moją zasadą, żeby nie naruszać cudzych wolności, żeby też nikt nie naruszał mojej, **żeby robić dobro po prostu**, jakkolwiek to brzmi, **żeby pomagać ludziom**. [...] chodzi mi po prostu o takie zwykłe gesty codzienne, po prostu **bycie człowiekiem dla drugiego człowieka**. (Irena, 41 lat)

[...] z jednej strony mogłabym powiedzieć, że kieruje mną wyrozumiałość, dobro do drugiego człowieka. Oczywiście tak jest, aczkolwiek myślę, że **dużą częścią tego, czym się kieruję, to jest właśnie to, żeby dbać o innych. W takim sensie, żeby pilnować, czy**

46 J. Radzińska, *Zmiana postrzegania i doświadczania solidarności w pandemii COVID-19*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 3(246), s. 111–136, <https://doi.org/10.24425/sts.2022.142636>.

na pewno ktoś ich nie ogranicza. W takim sensie ta wolność jest taką częścią, która się pojawia gdzieś tam w tym wszystkim. (Ela, 22 lata)

W przypadku Ireny i Eli ważnym kontekstem jest homoseksualizm Eli i nawiązywanie do sytuacji mniejszości seksualnych. Można wnioskować, że ich osobiste doświadczenia przekładają się na wzmocnione przekonanie o konieczności ochrony praw człowieka w Polsce. Jednocześnie podejście obu rozmówczyń nie przekłada się na formalne zaangażowanie w konkretne inicjatywy społeczno-obywatelskie.

Po przyjrzeniu się analizowanym narracjom można zauważyć, że w niektórych przypadkach odpowiedzi na pytania o wartości są bardzo zbieżne i wskazują na wyraźną międzypokoleniową transmisję wartości, a także obecność tych tematów w domu rodzinnym. Stanowią o tym zarówno powyższe cytaty, ukierunkowane na ogólną potrzebę bycia dobrym dla innych i niekrzywdzenia innych, jak i wypowiedzi par rodzinnych, w których pojawiają się odwołania do bardziej konkretnych moralnych drogowskazów: religii lub orientacji ideologicznych. Przykładowo Klaudia i jej syn Bartek konstruują swoje odpowiedzi w duchu socjalistycznych idei równości i sprawiedliwości społecznej oraz krytyki kapitalizmu.

Przywoitość jest dla mnie najważniejsza, żeby... nie krzywdzić innych ludzi, a jak się da, to im pomagać. [...] **sprawiedliwość społeczna jest dla mnie ważna, takie socjalistyczne wartości. Potwornie mnie złości nierówność.** [...] miałabym ochotę na rewolucję socjalistyczną, planetarną. (Klaudia, 52 lata)

Ważne jest dla mnie **poczucie równości i sprawiedliwości społecznej.** To jest coś, co mną jakoś kieruje, żeby skupiać się raczej na niesprawiedliwościach związanych z tym, jak wygląda kapitalizm, jak wygląda aksjomatyka kapitalistyczna. [...] Wydaje mi się, że **najważniejsza jest ta sprawiedliwość społeczna** [...]. (Bartek, 24 lata)

Dyskusja i zakończenie

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza wskazuje na dużą spójność pomiędzy parami rodzinnymi, jeśli chodzi o ich wizję dobrego życia i ważne wartości. Co istotne, zebrane narracje nie różnią się znacząco w zakresie „zawartości” wizji dobrego życia w perspektywie pokoleń, a kategorie, wokół których te wizje są konstruowane, to: 1) zdrowie, 2) „ja” – życie w zgodzie ze sobą, 3) rodzina i przyjaciele, 4) bezpieczeństwo materialno-ekonomiczne oraz 5) umowa społeczna. Złożoność tych kategorii przejawia się we współwystępowaniu materialistycznych i postmaterialistycznych wartości⁴⁷.

W kategorii „ja” pojawiają się elementy spokoju, umiaru, spełnienia, dobrostanu, ontologicznego bezpieczeństwa i samoakceptacji. Są to komponenty, którym najbliższym jest do ujęcia

⁴⁷ Por. R. Inglehart, *op. cit.*

dobrego życia zaproponowanego przez H. Rosę, a więc zadowolenia z życia czy rezonansu⁴⁸. Dla dobrego życia są też istotne relacje z innymi ludźmi: w pierwszej kolejności z rodziną i przyjaciółmi, czyli osobami najbliższymi, co z kolei splata się ze wspólnotowym wymiarem dobrego życia. Subtelne różnice międzypokoleniowych zakresów wartościowania relacji pokazują, że młode pokolenie w większym stopniu definiuje bliskość pozainstytucjonalnie, na podstawie kategorii intymności⁴⁹. Co ważne, w obu pokoleniach dopiero w dalszej kolejności są wskazywane szersze relacje społeczne, opierające się na empatii oraz unikaniu krzywdzenia innych i nawiązujące do szerszych wspólnot społecznych i ich znaczenia⁵⁰.

Jednocześnie porównanie perspektyw młodych dorosłych i ich rodziców nie wskazuje na związek określonego typu wartości (materialistycznych bądź postmaterialistycznych) z pokoleniem społecznym, co sugeruje, że tzw. pasy transmisyjne⁵¹ znajdują się w środowisku rodzinnym, gdzie wartości i wizje dobrego życia są przekazywane z pokolenia na pokolenie⁵². Ciekawe jest też to, że nie zaobserwowano zasadniczych różnic w definiowaniu dobrego życia w zależności od sytuacji edukacyjno-zawodowej czy płci. Zasadnicza spójność międzypokoleniowa nie uniemożliwia jednak dostrzeżenia kilku różnic. Po pierwsze, pokolenie rodziców częściej zwraca uwagę na zdrowie jako fundament dobrego życia, co może wiązać się z fazami przebiegu życia i ze wzrostem znaczenia zdrowia z wiekiem⁵³. Po drugie, rodzice w definiowaniu dobrego życia częściej odnoszą się do odleglejszej przeszłości i swoich dotychczasowych doświadczeń życiowych jako źródeł tego, co określa ich terażniejsze orientacje życiowe. W przypadku młodych dorosłych można dostrzec dwie przeplatające się ze sobą perspektywy czasowe w definiowaniu dobrego życia: nastawienie na terażniejszy spokój i dobrą relację ze sobą oraz orientację na wielowymiarową (materialną, ekonomiczną, psychiczną) stabilizację życiową w przyszłości. Orientacja prospektywna jest przede wszystkim widoczna u młodszych osób (18–25 lat), które nie prowadzą jeszcze niezależnego od rodziców życia. Międzypokoleniowe i wewnątrzpokoleniowe różnice w orientacjach czasowych można interpretować w odniesieniu do Elderowskiej koncepcji biegu życia⁵⁴. Po trzecie, w przypadku kategorii relacji zarówno rodzinno-przyjacielskich, jak i szerszych relacji społecznych wśród rodziców pojawia się nacisk na to, co oni mogą dać innym, podczas gdy młodzi dorośli częściej wskazują na wzajemność relacji: dawanie i otrzymywanie.

Pomimo względnych podobieństw w opowiadaniu o tym, co stanowi o dobrym życiu i jakie wartości są w życiu ważne, można zauważyć, że kategorie te wywołują skojarzenia z różnymi porządkami: dobre życie okazuje się bardziej złożone i jest definiowane zarówno przez wartości moralne, egzystencjalne, jak i przez codzienność ekonomiczno-materialną, wartości zaś obejmują przede wszystkim fundamentalne sprawy moralne i relacje porządkujące życie społeczne. Przy analizie różnic między wartościami a wizjami dobrego życia zaobserwowano, że tylko w tym

48 Por. J. McKenzie, *op. cit.*; H. Rosa, *op. cit.*

49 Por. A. Giddens, *op. cit.*

50 Por. P. Donati, *op. cit.*; A. Etzioni, *op. cit.*

51 U. Schönplug, *op. cit.*

52 Por. J. Min, M. Silverstein, J.P. Lendon, *op. cit.*

53 Por. M. Feliksiak, *op. cit.*

54 G. Elder, *op. cit.*

drugim kontekście badani mówią o bezpieczeństwie ekonomicznym, podczas gdy wartości dotyczą raczej imponderabiliów moralnych aniżeli materialnych. Ciekawa jest nieobecność (lub bardzo znikoma obecność) nawiązań do sfery publicznej, m.in. zaangażowania społeczno-politycznego, które część badaczy dobrego życia uważa za kluczowe⁵⁵. Potwierdzałyby to wnioski płynące z badań nad zaangażowaniem nacjonalistycznym, zgodnie z którymi wspólnoty, takie jak ruchy społeczne, stanowią ważne źródło moralności i kontekst dla konstruowania wizji dobrego życia⁵⁶, a brak doświadczenia takiego zaangażowania powoduje, że obszar ten nie jawi się jako kluczowy. Dodatkowo, po uwzględnieniu tego, że wśród badanych dominowała niechęć do rozmawiania o polityce lub krytyczne do niej nastawienie, można wnioskować, że włączanie jakiegokolwiek angażowania się w politykę byłoby sprzeczne z wizją tego, co „dobre”.

Ponieważ dane dotyczące badania były gromadzone już w czasie pandemii, trudno jednoznacznie stwierdzić, na ile polikryzysowa rzeczywistość wpływa na prezentowane wizje dobrego życia oraz wartości i czy uzyskano by podobne odpowiedzi, gdyby pandemia nie wybuchła. W trakcie analizy wypowiedzi w kontekście całości wywiadów, w tym wątków związanych z wpływem pandemii na życie badanych, można postawić hipotezę, że doświadczenie pandemiczne uruchamia w narracjach zwrot w stronę zdrowia, umiaru, zakotwiczenia przede wszystkim w rodzinno-przyjacielskich relacjach i zabezpieczenia ekonomicznego. Interesujące jest tutaj bogactwo tego typu wizji w narracjach osób młodych (18–35 lat). Wszystkie wymienione elementy dobrego życia łączy ponadto potrzeba stabilności, bezpieczeństwa ontologicznego i spokoju, które mogą być interpretowane jako elementy kluczowe dla utrzymania równowagi życiowej w czasach kryzysów. Z jednej strony ich obecność może być do pewnego stopnia związana z ogólniejszym dyskursem publicznym podkreślającym znaczenie dobrostanu psychicznego, z drugiej – może wskazywać na opóźnione uaktywnienie się w międzypokoleniowym transferze⁵⁷ sposobów rozpoznawania kryzysów i radzenia sobie z trudnymi warunkami historycznymi, których w trakcie wchodzenia w dorosłość doświadczali badani z pokolenia rodziców.

Druga fala wywiadów z tymi samymi parami rodzinnymi (lato 2023) pozwoli sprawdzić, czy i na ile perspektywa rozmówców i rozmówczyń zmieniła się pod wpływem nowych kryzysów (wojna w Ukrainie, inflacja) lub bardziej prywatnych przemian biograficznych (nowe etapy wchodzenia w dorosłość). W dalszych rozważaniach będzie także kluczowe skupienie się na pytaniach o to, jak transfer międzypokoleniowy ewoluje w czasie⁵⁸ oraz w jakich wymiarach transfer ten jest procesem jednokierunkowym, a kiedy może wskazywać na szersze procesy międzypokoleniowej solidarności.

55 P. Donati, *op. cit.*

56 J. Kajta, *Dobre życie jako służba narodowi? Narracje uczestników ruchu nacjonalistycznego (na tle innych młodych dorosłych)*, „Studia Socjologiczne” 2023, nr 1(248), s. 87–114, <https://doi.org/10.24425/sts.2023.144835>.

57 Por. U. Schönplüg, *op. cit.*

58 Por. W.R. Heinz, *op. cit.*

Bibliografia

- Badora B., *Wartości w czasach zarazy*, „Komunikat z Badań CBOS” 2020, nr 160, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_160_20.PDF.
- Between Generations: Family Models, Myths and Memories*, red. D. Bertaux, P. Thompson, Oxford University Press, Oxford 1993.
- Boguszewski R., *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*, „Komunikat z Badań CBOS” 2019, nr 22, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_022_19.PDF.
- Braun V., Clarke V., *Thematic Analysis: A Practical Guide*, SAGE, London 2022.
- Cunningham M., *Parental Influences on the Gendered Division of Housework*, „American Sociological Review” 2001, t. 66, nr 2, <https://doi.org/10.2307/2657414>.
- Dohmen T., Falk A., Huffman D., Sunde U., *The Intergenerational Transmission of Risk and Trust Attitudes*, „The Review of Economic Studies” 2012, t. 79, nr 2, <https://doi.org/10.1093/restud/rdr027>.
- Donati P., *The Good Life as a Sharing of Relational Goods*, „Relational Social Work” 2017, t. 1, nr 2.
- Elder G., *Children of the Great Depression*, Routledge, London 2018.
- Etzioni A., *Happiness is the Wrong Metric. A Liberal Communitarian Response to Populism*, Springer, Cham 2018.
- Feliksiak M., *Sens życia wczoraj i dziś*, „Komunikat z Badań CBOS” 2017, nr 41, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_041_17.PDF.
- Fischer E.F., *The Good Life. Aspiration, Dignity, and the Anthropology of Wellbeing*, University of California Press, Stanford 2014.
- Giddens A., *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford University Press, Stanford 1992.
- Hałas E., *Znaczenia i wartości społeczne: o socjologii Floriana Znanieckiego*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1991.
- Heinz W.R., *Youth Transitions in an Age of Uncertainty [w:] Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, red. A. Furlong, Routledge, London 2009.
- Henig D., Knight D.M., *Polycrisis: Prompts for an Emerging Worldview*, „Anthropology Today” 2023, t. 39, nr 2, <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12793>.
- Horolets A., *Alternatywne wizje dobrego życia. Wprowadzenie*, „Studia Socjologiczne” 2023, nr 1(248), <https://doi.org/10.24425/sts.2023.144832>.
- Inglehart R., *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton–New York 1997.
- Kajta J., *Dobre życie jako służba narodowi? Narracje uczestników ruchu nacjonalistycznego (na tle innych młodych dorosłych)*, „Studia Socjologiczne” 2023, nr 1(248), <https://doi.org/10.24425/sts.2023.144835>.
- Marody M., Konieczna-Sałamatin J., Sawicka M., Mandes S., Kacprowicz G., Bulkowski H., Bartkowski J., *Społeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019.
- McKenzie J., *Happiness vs Contentment? A Case for a Sociology of the Good Life*, „Journal for the Theory of Social Behaviour” 2016, t. 46, nr 3.
- Min J., Silverstein M., Lendon J.P., *Intergenerational Transmission of Values over the Family Life Course*, „Advances in Life Course Research” 2012, t. 17, nr 3, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2012.05.001>.

- Monk H., *Australian Intergenerational Families Valuing the Great Outdoors: A Tapestry of Children's Cultural Learning through Specific Parenting Practices* [w:] *Parents and Caregivers Across Cultures: Positive Development from Infancy Through Adulthood*, red. B.K. Ashdown, A.N. Faherty, Springer, Cham 2020.
- Neale B., *Qualitative Longitudinal Research*, Bloomsbury Publishing, London 2020.
- Popyk A., Pustulka P., Trąbka A., *Theorizing Belonging of Migrant Children and Youth at a Meso-Level*, „Studia Migracyjne. Przegląd polonijny” 2019, t. 45, nr 1, <https://doi.org/10.4467/25444972smpp.19.011.10261>.
- Pustulka P., Radzińska J., Kajta J., Sarnowska J., Kwiatkowska A., Golińska A., *Transitions to Adulthood during COVID-19: Background and Early Findings from the ULTRAGEN Project*, „Youth Working Papers” 2021, nr 4.
- Radzińska J., *Zmiana postrzegania i doświadczania solidarności w pandemii COVID-19*, „Studia Socjologiczne” 2022, nr 3(246), <https://doi.org/10.24425/sts.2022.142636>.
- Rosa H., *Przyspieszenie, wyobcowanie, rezonans*, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2020.
- Schönpflug U., *Intergenerational Transmission of Values: The Role of Transmission Belts*, „Journal of Cross-cultural Psychology” 2001, t. 32, nr 2, <https://doi.org/10.1177/0022022101032002005>.
- Simmel G., *Struktury proste. Liczba elementów jako jedyny wyznacznik ich wzajemnych stosunków* [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Nomos, Kraków 2007.
- Vogl S., Schmidt E.M., Zartler U., *Triangulating Perspectives: Ontology and Epistemology in the Analysis of Qualitative Multiple Perspective Interviews*, „International Journal of Social Research Methodology” 2019, t. 22, nr 6, <https://doi.org/10.1080/13645579.2019.1630901>.
- Walęcka-Matyja K., *Family, Material and Worldview Values and the Process of Intergenerational Transmission*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2020, t. 49, nr 1, <https://doi.org/10.34766/fetr.v49i1.1046>.
- Wrzesień W., *Czy pokoleniowość nam się nie przydarzy? Kilka uwag o współczesnej polskiej młodzieży*, „Nauka” 2007, nr 3.
- Znaniecki F., *Should Sociologists be also Philosophers of Values?*, „Sociology and Social Research” 1952.

Aneks 1. Społeczno-demograficzna charakterystyka par rodzinnych

Pseudonim	Wiek i płeć	Wykształcenie i pozycja zawodowa	Pseudonim	Wiek i płeć	Wykształcenie i pozycja zawodowa
MŁODZI DOROŚLI			RODZICE		
Marek	25 M	doktorant	Izabela	50 K	wyższe / nauczycielka akademicka
Zofia	29 K	doktorantka/badaczka	Hanna	56 K	wyższe/nauczycielka
Szymon	23 M	student / praca niepełnoetatowa w gastronomii	Kaja	44 K	wyższe/urzędniczka
Anita	18 K	absolwentka liceum	Julita	46 K	wyższe/freelancerka
Julia	20 K	studentka / praca niepełnoetatowa w gastronomii	Piotr	47 M	wyższe / nauczyciel akademicki
Sandra	36 K	wyższe / specjalistka w korporacji	Maria	58 K	średnie / pracowniczka biurowa
Laura	26 K	wyższe / specjalistka w korporacji	Wojciech	52 M	wyższe / nauczyciel akademicki
Luiza	28 K	wyższe / specjalistka w korporacji	Barbara	48 K	wyższe / pracowniczka socjalna
Gosia	29 K	wyższe / studentka w trybie zaocznym / pracowniczka call center	Krystyna	66 K	średnie/emerytka
Pola	19 K	absolwentka liceum w trakcie rekrutacji na studia / pracowniczka call center	Dorota	43 K	wyższe / nauczycielka akademicka
Klara	19 K	absolwentka liceum w trakcie rekrutacji na studia	Olga	42 K	wyższe / gospodyni domowa
Dominika	30 K	doktorantka/badaczka	Ewa	59 K	wyższe/księgowa
Dominik	22 M	student / praca niepełnoetatowa w handlu	Beata	47 K	wyższe/chemiczka
Ela	22 K	student/asystentka	Irena	41 K	wyższe / kierowniczka w prywatnej firmie
Bartek	24 M	student / poszukujący pracy	Klaudia	52 K	wyższe/psycholożka
Wojtek	19 M	absolwent liceum w trakcie rekrutacji na studia / praca niepełnoetatowa w hotelu	Malkolm	45 M	średnie / właściciel firmy
Mieszko	28 M	zawodowe / pracownik marketu	Anna	49 K	średnie / właścicielka firmy
Karol	31 M	student w trybie zaocznym / pracownik produkcji	Bogdan	62 M	zawodowe/elektryk
Nikodem	18 NB	osoba ucząca się w liceum / prace sezonowe	Emil	48 M	wyższe / właściciel firmy
Damian	23 M	student / poszukujący pracy	Krzysztof	49 M	wyższe / kierownik magazynu

Pseudonim	Wiek i płeć	Wykształcenie i pozycja zawodowa	Pseudonim	Wiek i płeć	Wykształcenie i pozycja zawodowa
MŁODZI DOROŚLI			RODZICE		
Mateusz	21 M	student / praca niepełnoetatowa w gastronomii	Danuta	44 K	wyższe / specjalistka bankowa
Eryk	23 M	student / prace dorywcze	Jacek	51 M	wyższe/urzędnik
Stefan	19 M	absolwent liceum w trakcie rekrutacji na studia	Agata	44 K	średnie/kosmetyczka
Kamil	20 M	średnie / pracownik budowy	Janusz	54 M	średnie/emeryt/ochroniarz
Kamila	21 K	studentka / prace dorywcze	Ilona	52 K	średnie / pracowniczka call center
Tymoteusz	24 M	średnie / pracownik serwisu	Maryla	57 K	średnie / nauczycielka przedszkolna
Nina	18 K	licealistka	Bartosz	46 M	wyższe/urzędnik
Eliza	21 K	studentka / praca niepełnoetatowa w handlu	Andrzej	45 M	średnie / kierownik w prywatnej firmie / taksówkarz
Magda	20 K	średnie / stażystka w instytucji publicznej	Witold	46 M	wyższe/dyspozytor
Weronika	31 K	średnie / właścicielka firmy	Antoni	56 M	średnie / kierownik w firmie prywatnej
Adela	26 K	średnie / asystentka w prywatnej firmie	Manuela	47 K	średnie/sprzedawczyni
Mirek	27 M	zawodowe / pracownik magazynu	Jurek	60 M	średnie / emeryt / działalność gospodarcza
Borys	29 M	doktorant / specjalista IT	Marzena	55 K	wyższe / specjalistka finansowa
Ala	28 K	wyższe / studentka	Aurelia	60 K	wyższe / specjalistka w firmie prywatnej
Igor	31 M	wyższe / pracownik administracyjny w instytucji publicznej	Edmund	55 M	średnie/modelarz